

ТИПОЛОГІЯ ОНТОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ У ТВОРАХ
ОСТАПА ВИШНІ І ДЖЕРОМА К. ДЖЕРОМА

У статті на прикладі усмішки Остапа Вишні «Як варити і їсти суп із дикої качки» та оповідання Джеромом К. Джеромом «Трое в одному човні (як не рахувати собаки)» звернено увагу на такий онтологічний аспект, як смак, який має структурне та образотворче значення, працює на моделювання комічного у відтворенні картини світу.

Ключові слова: комічне, гумор, смак, іронія, читач.

В статті на прикладі усмішки Остапа Вишні «Как варить и есть суп из дикой утки» и рассказа Джерома К. Джерома «Трое в лодке (не считая собаки)» анализируется вкусовой дискурс, который имеет структурно- и образозидательное значение, работает на моделирование комического в отображении картины мира.

Ключевые слова: комическое, юмор, вкус, ирония, читатель.

The taste discourse of structural and pictorial meaning that works for modelling of comic effect in representation of the world is analyzed in the article and illustrated by «How to Cook and to Eat the Soup of Wild Duck» by Ostap Vyshnia and «Three Men in a Boat (to say nothing of the dog)» by Jerome K. Jerome.

Key words: comical, humour, taste, irony, reader.

Онтологічний аспект філософії є відображенням об'єктивно існуючого відношення «людина – світ», що допомагає наблизитися до осягнення або розуміння дійсності. У нашій статті ми звернемо увагу на такий онтологічний аспект, як смак, його значення у художньому відображенні світу в творах Остапа Вишні «Як варити і їсти суп із дикої качки» та Джерома К. Джерома «Трое в одном човні (як не рахувати собаки)».

Їжа та її смакові властивості згадуються в творах античних авторів, таких як Плавт, Лукрецій, Гораций, Вергілій, Овідій, Сенека, Лукіан, Петроній, Марціал, Ювенал та інші. Це є свідченням того, що їжа потрібна людині не лише для підтримки фізичного життя, а й слугує прекрасним матеріалом для зображення дійсності в художньому тексті. Один із теоретиків феноменологічної естетики Р. Інгарден констатував, що представлений у творі мистецтва світ (чи то реальний, чи то вдуманий) «скomпонований для того, щоб викликати естетичне переживання. У цьому є його функціональна й онтологічна сутність» [1: 398]. Іншими словами можемо сказати, що саме акценти, зроблені автором на змалюванні їжі, описі її смаку, підготовці до прийому їжі, а тим більше сам процес її споживання не раз викликали в читача естетичне почуття й дарували духовну насолоду. Звичайно, це також залежить і від належності твору до певного роду чи жанру, змістової своєрідності, авторської подачі та багатьох інших факторів.

Зображення дійсності засобами комічного в художньому тексті лежить в основі обраних нами для аналізу творів: усмішки Остапа Вишні «Як варити і їсти суп із дикої качки» (із циклу «Мисливські усмішки» 1945-1950 рр.) та оповідання Джерома К. Джерома

«Троє в одному човні (як не рахувати собаки)» («Three Men in a Boat (to say nothing of the dog)» 1889 р.). Ці твори є предметом нашого дослідження.

У статті ми ставимо за мету простежити «позитивне» іронізування (за Шлегелем) Вишні та Джерома, що не спрямоване на знищення свого об'єкта, яке, вслід за Ю. Боровим ми назвемо «гумористичним» [2: 23], і як саме смак, його місце в побуті та житті людини стає предметом творення комічної ситуації в художньому тексті.

Цікавим фактом є те, що біографії двох унікальних гумористів – Остапа Вишні та Джерома К. Джерома – надаються до типології. Відзначимо буквально кілька моментів. Обидва автори працювали в газетах та журналах (Вишня – в газетах «Трудова громада», «Народна воля», «Вісті ВУЦВК», «Радянська Україна», «Селянська правда», «Молодь України», «Література і мистецтво», «Гваринництво України», журналах «Перець», «Дніпро», «Україна» «Українська література», «Сучасне й майбутнє», «Всесвіт» та ще багато інших, а Джером замінив на посаді Р. Кіплінга і став редактором журналу «Ледар» (англ. «Idler»), заснував журнал «Сьогодні» (англ. «To-day»), де читачем був здебільшого простий народ. Їхні часто короткі та лаконічні гумористичні оповідання (усмішки, шаржі, реп'яшки у Вишні та скетчі, сценки, анекдоти у Джерома) складаються в комічну проникливу «хроніку епохи, що не завжди пізнавала себе, дивлячись у дзеркало, але для нащадків збереглася, здебільшого, саме такою, якою її закарбував Джером» [3] та Вишня.

Доречно буде відзначити, що тогочасна критика завдавала нищівних ударів як Остапові Вишні, так і Джерому. Причинами тому, звичайно, слугували різні фактори, але як результат – Остап Вишня втратив десять літ можливості спокійно жити і працювати, а Джерому часто доводилось потерпати від слів на кшталт: «низькопробні гуморески, суцільний несмак» [3], або: «Джером – це сумний приклад того, чим загрожує Англії надмірна освіта нижчих класів» [4]. Сьогодні твори Вишні та Джерома Клапки Джерома мають своїх поціновувачів по всьому світу. За життя ними зачитувались мільйони. «Мисливські усмішки» від перших публікацій зажили величезної популярності серед читачів. Любов до них не була вбита навіть оглушливою критичною «проробкою» Остапа Вишні 1946 р. після публікації фейлетону «Дозвольте помилитись», коли заодно й «мисливські усмішки» – і в усних розносах, і в офіційних документах – як правило, не вживали без епітету «аполітичні»...» [5: 390]. Із цього робимо висновок, що мистецтво обох авторів полягало в безпрецедентному вмінні вплинути на читача і на багато років назвати його таким, що має естетичний смак. А в історії літературної критики спостерігаємо постійні переоцінки та переосмислення художніх творів, що теж має своє пояснення – зміна естетичних смаків.

Обрані нами тексти мають багато спільного. Насамперед зауважимо, що вони є автобіографічними. Остап Вишня так само, як і Джером, дуже любив природу, яка й стала спільним джерелом написання творів. Відомо, що Вишня був завзятим мисливцем, хоча найчастіше повертався з полювання без здобичі. Характерним щодо цього є запис у щоденнику від 23 грудня 1951р.:

«Були на полюванні.

І не вбили, не застрелили нічого.

Для мене – це типове явище.

Коли я приходжу (як завжди) додому «попом», без нічого – всі спокійні (...)

І от одного разу я приношу з а й ц я. Факт! Ціла трагедія...

Як? Дід убив зайця? Не може бути!» [6: 460].

А Джером обожнював подорожувати: «Європа дуже любила Джерома, і він відповідав їй тим самим. У період своєї невідомості та служби у стряпчого він проводив літо то в Голландії, то в Британії, то в Німеччині, а пізніше часто й подовгу жив за кордоном і завжди охоче відповідав на запрошення відвідати країну, де не бував раніше» [4]. Особливий смак до життя ніколи не покидав авторів і надихнув на написання прекрасних легких творів, що ми взяли для аналізу.

Спостерігаємо, що в гумору немає чіткого поділу між позицією автора та описуваним явищем, відсутнє авторське відштовхування від об'єкта зображення або заперечення його, яке притаманне іншим видам комічного (іронії, сарказму). У «Троє в човні...» автор є безпосереднім учасником подій, а в «Супі з дикої качки...» оповідач ділиться власним досвідом, даючи поради читачеві. Тому обидва тексти ми називаємо гумористичними.

З-поміж інших ознак гумору виявляємо поєднання комічного його трактування з внутрішньою серйозністю [2: 16], що зовні часто виражається сміхом. Одна із проблем, що їх підіймають Вишня і Джером у своїх творах є вживання спиртного, як засобу «релаксації». «Суп із дикої качки...» пронизаний ідеєю «відпочинку з товаришами за чаркою» під час «вечірньої» та «ранкової зорьки» [5: 212], що зовні замасковано ідеєю «впольовати дику качку» на суп. Читач впізнає в головному герої самого себе, сміється, відповідно, теж сам і з себе. Подібне ми спостерігаємо і в Джерома, коли герої після часто дріб'язкових проблем чи невдач віднаходять радість до життя у віскі: «Після вечері виявляється, що тютюн відволонг і закурити не можна. На щастя, у вас є пляшка тієї рідини, що веселить, і хмелить, коли випити її в належній кількості, і вона пробуджує в вас інтерес до життя...» [7: 23]. Відразу помічаємо національну специфіку комічного [8: 16], що має прями важелі впливу на свідомість і вподобання читача, для якого був створений текст. У нашому випадку ця національність тісно пов'язана із загальнокультурними та індивідуальними особливостями кожного індивіда-носія мови, що розуміє зашифровані автором певні семантичні та лексичні коди. Наприклад, що «горлушко» за «мисливською термінологією» не є «частиною мисливського човна, що на морських суднах має назву «право руля» [5: 211], так само, як на полювання чи риболовлю часто ходять не за здобиччю. Тут гумор також є дидактичним, проте «дидактизм його не обов'язковий і корелює з умовним способом (коли як сатира та інвектива реалізуються в наказових конструкціях)» [2: 17]. Дидактичне заперечення чи висміювання певних явищ (іронічне оцінювання) є не авторським і не прямим. Читач сам робить певні висновки на основі рефлексії своєї свідомості.

Дослідники комічного (Аристотель Т. Гоббс, Г.-В.-Ф. Гегель, М. Чернишевський, А. Бергсон, Б. Боров, Б. Мінчин) установили низку об'єктивних передумов і суб'єктивних якостей людей, взаємодія яких необхідна для виникнення комічного ставлення [1: 358]. Підтвердження того ми знаходимо у Вишні та Джерома.

По-перше, комічне має стосуватися тільки гуманітарної сфери або суспільних явищ, а неживі предмети можуть лише опосередковано втягуватися в комічне ставлення людини до людей чи суспільних явищ [1: 358].

«Залишається, отже, останнє — їсти суп.

Як його їсти?

Ложкою!» [5: 214].

Або, наприклад, у Джерома є епізод, як мандрівники-аристократи, не бажано чи відмовити собі в задоволенні попиту чаю (коли їхній дзбан із прісною водою був порожній), змушені були набрати води з річки. Природа, чисте повітря, англійські джентльмени повсідалися пити чай, як раптом побачили, що «за водою повільно пливе собака» [7: 141]. І хоч то був один із найспокійніших, найсумірніших собак, яких вони будь-коли бачили, їх справа відразу минулася.

По-друге, суб'єкт комічного ставлення має відчувати свою перевагу над об'єктом висміювання і бути в цілковитій безпеці (страх за життя, як правило, виключає почуття комізму) [1: 358]. У Вишні, наприклад, маємо кілька таких моментів, коли, ніби, дика качка, тільки й чекає потрапити якомога швидше «в супову каструлю з-під колективної праці...» [5: 211]. Або: «Дика качка любить убиватись тихими-тихими вечорами, коли сонце вже сковзнуло з вечірнього пруга, минуло криваво-багряний горизонт, послало вам останній золотий привіт і пішло спати... Це ввечері... А вранці дика качка зривається шукати вашого пострілу рано-рано, тільки-но починає на світ благословлятися» [5: 211].

По-третє, має бути несподівана невідповідність очікуваного і дійсного в контакті людини з суспільством, між прогнозованим і справжнім розв'язком комічної ситуації, що динамізує почуття й емоційну напругу (в нашому випадку – в читача), підтримує увагу учасників комічної ситуації [1: 358]. Тут багато важать інтрига та перипетії. Приміром, Вишня починає свою розповідь тим, що «Був такий славнозвісний орнітолог Мензбір, який на підставі багатолітніх спостережень і наукових досліджень остаточно визначив, що дикі качки крім базару, водяться ще на лугових озерцях та по очеретах і тихих-тихих плесах...» [5: 211].

Маємо ще один приклад:

«Почалася ранкова зоряка...

Тут уже все залежить од вашого уміння, від майстерства і практики...

Качка, як відомо, птах. Вона — літає.

Як її стріляти?

Дуже просто: цільтесь обов'язково в око. І бахкайте» [5: 213].

По-четверте, нову грань комізму породжує будь-яка недоцільність, недоречність, абсурдність чи відхилення від норми [1: 358]. У Джерома знаходимо розповідь про те, як хворий мусив лежати в ліжку і, на думку оповідача, «їсти курчат, солодкий крем та тепличний виноград» [7: 59], де кожен читач розуміє, що така їжа ніяк не сприятиме одужанню. У Вишні знаходимо кілька моментів, які ілюструють «абсурдність»:

«Само собою розуміється, що ви берете з собою рушницю (це така штука, що стріляє), набой і всіякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, консерви, огірки, помідори, десяток украту яєць і стопку... Стопка береться для того, щоб було чим вихлюпувати воду з човна, коли човен тече...» [5: 211]. Або: скубти качку автор радить «в себе в кабінеті», а щоб не заважало вискубане пір'я, пропонує одчинити вікна й двері, щоб вітерець був, тоді і «пір'я вам не заважає... І качка обскубана, і кабінет — перина...» [5: 214].

Останньою умовою створення комічної ситуації є те, що все мертве, механічне, шаблонне видає себе за живе, природне чи органічне [1: 358]. Приміром, у Джерома читаємо:

«Закінчили вечерю чаєм і пирогом з вишнями. Поки ми пили чай, Монтморесі зав'язав бій з чайником, але зазнав ганебної поразки.

Під час усієї подорожі він виявляв велике зацікавлення чайником. Сидів і спантеличено стежив, як він кипить, а час від часу гарчав, пробуючи його роздратувати. А коли чайник починав клекотіти й парувати, Монтморесі сприймав те як виклик і поривався напасти на нього, але якраз у ту мить хто-небудь із нас схоплювався й забирав здобич у нього з-під носа» [7: 147].

Отже, для сприйняття комічного та виявлення всіх його форм потрібно володіти розвинутим естетичним смаком. З іншого боку, автор, створюючи текст, використовує ряд кодів, які надають його виразам певного змісту [9: 19]. Дослідивши тексти, можемо зробити висновок, що і Остап Вишня, і Джером Клапка Джером чітко знали, для кого писали свої твори, передбачили так звану «модель читача» [9: 17], що володіє таким же комплексом кодів, як і письменник у процесі творення тексту. В даному випадку одним із таких «кодів» є смак, його лексичне та семантичне вираження.

Остап Вишня вже в назві оповідання підкреслює, що важливим є як процес приготування, так і процес споживання їжі. У Джерома ми щоразу спостерігаємо бажання героїв смачно поснідати, пообідати, повечеряти, згідно з вишуканою англійською традицією. Комічність виникає з того, що умови, в яких перебувають головні персонажі, аж ніяк не сприяють задоволенню їхніх бажань та сподівань. Автор створює комічний образ гурмана, смішний у всіх його проявах, що надалі саме він, а не ситуація, в яку він потрапляє, стає джерелом комічного. Завдяки Джерому ірландське рагу, сир, його смак та запах, увічнені в історії світового гумору.

У Остапа Вишні спостерігаємо смак-ілюзію – характерну рису, яка тримає читача в напрузі при очікуванні на відповідь: «То як варити і їсти суп із дикої качки?» І несподівана розв'язка, що надає твору ознаки комічності – «на базар, обскубти, і ложкою».

Октавіо Пас стверджує, що гумор – це видатний винахід сучасного розуму. Що він (гумор) не був властивий людині з давніх-давен, а пов'язаний із народженням роману. «Ні Гомер, ні Вергілій не знають, що таке гумор. Аристотель, здається, передчував його появу, та своєї істинної форми гумор набуває у Сервантеса...» [10: 189]. На сьогодні ми маємо двох унікальних гумористів, з-під пера яких вийшли безсмертні твори, що допомагають реципієнту відчутти смак життя на повну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Nota bene).
2. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
3. Зверев А. По изд.: Джером К. Джером. Трое в лодке, не считая собаки. Трое на четырех колесах. Рассказы. — М.: Руссико, 1995 // <http://www.philology.ru/literature3/zverev-95.htm>
4. Маркиш С. По изд.: Джером К. Джером. Избранные произведения: в 2 т. — М.: ГИХЛ, 1957 // <http://www.jeromekjerome.ru/>
5. Остап Вишня. Твори: У 4 т.– Т.3. – К.: Дніпро, 1988. – 398 с.
6. Остап Вишня. Твори: У 4 т.– Т.4. – К.: Дніпро, 1988. – 606 с.